

SAATEKS

Tõnu Tannberg

Ajaloolise Ajakirja seekordne teemanumber on pühendatud möödunud sajandi Eesti poliitilisele ajaloole märkimaks ära hiljutist Eesti vabariigi 100. aastapäeva. Mõte sellise numbri koostamisest sündis mitu aastat tagasi Eesti ajaloo rahvusprofessori lähiaastate töid ja tegemisi kavandades. Meie eesmärgiks ei olnud piduliku juubelitrukise kokkupanek, vaid teemakohase ajakirjanumbri koostamine, mis pakuks ajalooteadlikule lugejale valiku uudse probleemiasetusega uurimusi Eesti 20. sajandi ajaloost. Siin see valik on.

Teemanumbri mahukas avaartikkel AGO PAJURI sulest heidab uudse pilgu Eesti iseseisvuse sünnilukku ja annab üksikasjaliku ülevaate sellest, kuidas pärast Saksa okupatsioonirežiimi kokkuvarisemist 1918. aasta novembris hakati omariiklust tegelikult sammhaaval üles ehitama. Artikli fookuses on selle keeruka protsessi üks kitsam tahk – võimu ülevõtmine Saksa haldusametnikelt. Eesti ülevõtmine sai alguse Tallinnast, kus Saksa okupatsioonivõimud ei suutnud takistada Eesti ajutise valitsuse tegevuse taastamist (11. novembril), ning päädis Riias 21. novembril sõlmitud kokkuleppega, millega sakslased kohustusid võimu lõplikult eestlaste kätte andma ka Lõuna-Eestis ja Lääne-Eesti saartel. Nii kehtestus ajutise valitsuse võim 1918. aasta novembri lõpuks kogu Eestis.

JAAK VALGE ja MARK GORTFELDERI ühisartikkel analüüsib Eesti ühiskonna poliitilisi hoiakuid 1930. aastate alguse kriisiaastatel, tuues välja ühiskonna enamuse hoiakute muutused tollaste rahvahääletuste, parlamendivalimiste ja kohalike valimiste näitel. Seda tehakse ulatuslikule statistilisele andmestikule tuginedes ja kaasaegse meetodika – kvantitatiivse andmeanalüüsi – abil. Uudne lähenemine võimaldab autoritel välja selgitada tollasel poliitilisel maastikul tegutsenud erakondade elektoraadi käitumise erinevatel referendumitel ning nende mõjukuse ühiskonnas. Autorid tõdevad, et vabadussõjalaste toetuspind oli eeldatust ahtam ning neil polnud 1934. aasta parlamendivalimistel võimalik saavutada enamust. Seetõttu ei ole asjakohane käsitleda 12. märtsi riigipööret kui autoritaarsust ennetavat võimuhaaramist, seda isegi juhul, kui vabadussõjalastel võimuletuleku korral üldse see kavatsus oli.

PEETER KENKMANNI uurimuse teemaks on Eesti vabariigi ajaloo kirjutamine paguluses rõhuasetusega 1930. aastate sisepoliitika murrangusündmuste ning nende tagajärgede käsitlemisele. Ühtlasi pööratakse kõneksolevas artiklis tähelepanu teguritele, mis mõjutasid paguluses 1930. aastate Eesti ajaloo uurimist ning näidatakse, kuidas omariikluseaegsed ideoloogilised, erakondlikud ja isiklikud vastuolud tulid reljeefselt esile ka pagulusajalookirjanduses, kus jäi prevaleerima nn võitjate ajaloo narratiiv kaotajate oma ees. See narratiiv, mis ei süüdistanud demokraatia kadumises Pätsi ja riigi juhtkonda, vaid tegi 1930. aastate poliitilises kriisis peasüüdlasteks erakonnad ja eriti vabadussõjalased, ei ole uuemate uurimuste valguses ajaproovile vastu pidanud.

TÖNU TANNBERGI artikli teemaks on ajalooteaduse sovetiseerimine sõjajärgsetel aastatel. Konkreetsemalt võetakse vaatluse alla Eesti vabariigi perioodi uurimine Eesti NSV Teaduste Akadeemia ajaloo instituudis aastatel 1944–50 ja selle tasalülitamine 1950. aastaks. Autori huviorbiidis on Eesti ajaloo marksistliku periodiseeringu väljatöötamine, nõukogulike üldkäsitluste koostamine ning eelkõige Hans Kruusi võtmeroll Eesti omariikluse perioodi uurimise organiseerimisel, mille sihiks oli anda “kodanlikule Eesti riigile” nõukogulik sisu. Kruusi “kodanikuks natsionalistiks” tembeldamine järel (1950) muudeti aga kogu omariikluse aeg marginaalseks uurimisperioodiks, mille käsitlemisel olid lubatud vähesed kitsamad teemad (töölisliikumine, kommunistide tegevus, agraarolud, välispoliitika nõukogudevastasus jms) ning mida sai teha ainult negatiivses võtmes.

TIIT HENNSTE analüüsib oma artiklis eesti kirjanduse vastupanu nõukogude ajal. Ta rõhutab õigustatult, et sovetiaja eri perioodidel olid kirjanduses fookuses erinevad vastupanu variandid ja vastupanuviisid. Tollase kirjandusliku vastupanu variandid eristusid oma eesmärkide poolest (ideoloogiline vastupanu nõukogude võimule, rahvuslik vastupanu, esteetiline vastupanu ja vastupanu üldise või isikliku vabaduse nimel) ning võisid ka loomulikult põimuda. Autori poolt kirjanduses vallas välja toodud vastupanu põhivormid (vaikimine ehk nn sahtlisse kirjutamine, avalik, esteetiline ja rahvuslik vastupanu jms) ja murdepunktid aitavad paremini mõista nõukogude aja poliitiliste olude teisenemist, avada režiimi toimimise mehhanisme ühiskonna vaimuelu suukorvistamisel ning näidata, kuidas oli võimalik selle vastu seista. Sellest ei loobutud ka siis, kui see tundus absurdne ja lootusetu.

Loodan, et siinses teemanumbris avaldatud uurimused aitavad huvilistel lahti arutada nii mõnegi Eesti 20. sajandi ajaloo sõlme, ärgitavad kaasa mõtlema ja ehk koguni oma nägemust kirja panema käsitletud või mõnel teistel läinud sajandit puudutavatel teemadel.